

Бартошевич О. О.*аспірант кафедри соціології та психології**Навчально-наукового інституту № 5**Харківського національного університету внутрішніх справ**ORCID: 0009-0006-3772-8355*

ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ЧИННИК КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

DEFORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS AS A FACTOR IN CORRUPT BEHAVIOR OF MILITARY PERSONNEL

У статті обґрунтовано та емпірично перевірено положення про те, що корупційна поведінка військовослужбовців у період воєнного стану зумовлюється не лише інституційними та правовими факторами контролю, а й психологічними змінами у сфері правової свідомості. У теоретичному блоці корупцію розглянуто як наслідок трансформації нормативно-ціннісних орієнтирів, послаблення внутрішніх механізмів саморегуляції та зміщення від правових норм до ситуативної доцільності. Показано, що деформація правосвідомості може проявлятися у формах правового нігілізму, цинізму, конформного прийняття норм або їх інструментального використання, що створює внутрішню легітимацію порушень і знижує бар'єри моральної відповідальності. Наголошено, що у військовому середовищі (ієрархія, стрес, дефіцит ресурсів, концентрація владних повноважень) ризики таких деформацій посилюються.

Емпіричне дослідження проведено серед військовослужбовців, розподілених на дві групи залежно від наявності або відсутності досвіду залученості до корупційних практик. Застосовано опитувальник «Ставлення до права» та порівняльний аналіз міжгрупових відмінностей. Встановлено, що для групи з корупційним досвідом характерні вищі показники правового реалізму та більш виражений правовий нігілізм, що відображає прагматизацію правового мислення, інструменталізацію норм і тенденцію до знецінення їх регулятивної функції. Натомість у групі без корупційного досвіду більш виражені правовий ідеалізм і правовий скептицизм, що свідчить про збереження нормативно-ціннісної моделі правосвідомості у поєднанні з раціонально-аналітичною оцінкою функціонування правової системи. Отримані дані підтверджують, що деформація правової свідомості є психологічним чинником, який підвищує вірогідність раціоналізації та відтворення корупційних практик у військовому середовищі, і визначають напрями психопрофілактичної роботи та превенції.

Ключові слова: права свідомість, деформація правосвідомості, корупційна поведінка, військовослужбовці, правовий реалізм, правовий нігілізм, правовий ідеалізм, антикорупційна превенція.

The article substantiates and empirically verifies the assumption that corrupt behavior among military personnel under martial law conditions is determined not only by institutional and legal control mechanisms but also by psychological changes within the structure of legal consciousness. In the theoretical framework, corruption is interpreted as a consequence of transformations in normative and value orientations, weakening of internal mechanisms of self-regulation, and a shift from adherence to legal norms toward situational expediency. It is argued that deformation of legal consciousness may manifest in the forms of legal nihilism, cynicism, conformist acceptance of norms, or their instrumental use, thereby creating internal legitimization of unlawful actions and reducing moral responsibility barriers. It is emphasized that within the military environment, characterized by strict hierarchy, high stress, limited resources, and concentrated authority, the risks of such deformations increase significantly.

The empirical study was conducted among military personnel divided into two groups based on the presence or absence of experience in corruption-related practices. The "Attitude toward Law" questionnaire was employed, and comparative analysis of intergroup differences was performed. The findings indicate that military personnel with corruption experience demonstrate higher levels of legal realism and more pronounced legal nihilism, reflecting the pragmatization of legal thinking, instrumentalization of norms, and a tendency to diminish their regulatory significance. In contrast, the group without corruption experience exhibits higher levels of legal idealism and legal skepticism, suggesting the preservation of a normative-value model of legal consciousness combined with a rational-analytical evaluation of the legal system's functioning. The results confirm that deformation of legal consciousness functions as a psychological factor increasing the likelihood of rationalizing and reproducing corrupt practices within the military environment and outline directions for preventive psychological interventions.

Key words: legal consciousness, deformation of legal consciousness, corrupt behavior, military personnel, legal realism, legal nihilism, legal idealism, anti-corruption prevention.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану та трансформації сектору безпеки та оборони України проблема корупції набуває не лише економічного чи правового, а й стратегічного значення.

Попри наявність нормативних механізмів контролю, включно з інструментами спеціальних перевірок, сучасні підходи до протидії корупції залишаються переважно інституційно-репресивними та

недостатньо враховують психологічні детермінанти корупційної поведінки. Водночас корупція у своїй основі є наслідком трансформації системи цінностей, моральної регуляції та ставлення до права як соціального регулятора. Деформація правової свідомості у формах нігілізму, цинізму, інструментального ставлення до норм або їх формального конформного прийняття, створює внутрішню легітимацію протиправних дій і знижує бар'єри моральної відповідальності.

У військовому середовищі, яке характеризується жорсткою ієрархією, підвищеним рівнем стресу, дефіцитом ресурсів і високою владною концентрацією, ризики деформації правової свідомості посилюються. Професійна соціалізація в умовах війни може супроводжуватися зміщенням акцентів з правових норм на ситуативну доцільність, що формує передумови для раціоналізації корупційних практик. Таким чином, дослідження деформації правової свідомості як психологічного чинника корупційної поведінки військовослужбовців є науково та практично обґрунтованим, оскільки дозволяє перейти від фіксації правопорушень до виявлення їх внутрішніх детермінант і розроблення превентивних психопрофілактичних стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема корупції в Україні залишається системною та соціально значущою. За оцінками Національного агентства з питань запобігання корупції, корупція стабільно входить до переліку найгостріших суспільних проблем [2]. Для військових формувань це питання має подвійний вимір: корупційні практики підривають бойову готовність, дисципліну, справедливий розподіл ресурсів і легітимність командування [10].

Дослідження свідчать, що службово-бойова діяльність військовослужбовців сектору безпеки належить до корупційно-ризикованих сфер, а традиційні інструменти контролю не забезпечують повноцінної психологічної діагностики схильності до корупційної поведінки. У сучасних роботах корупція розглядається як негативне соціально-психологічне явище, детерміноване поєднанням ситуативних і особистісних чинників [7].

Дослідження корупційно схильних військовослужбовців, що пов'язуються з деформаціями професійної соціалізації та специфікою морально-правового простору військового середовища, що актуалізує потребу в поглибленому психологічному аналізі правової свідомості як можливого предиктора корупційної поведінки.

Метааналіз соціально-психологічних досліджень засвідчує, що протиправна (зокрема корупційна) поведінка військовослужбовців детермінується переважно соціальним контекстом військового середовища, його монархічності, консервативності, груповим тиском і специфікою колективної ідентичності, що зумовлює потребу системних профілактичних і соціально-політичних змін для зміцнення законності та дисципліни [1].

Дослідження правосвідомості покоління ровесників незалежності України засвідчило, що вона

формується у процесі правової соціалізації під впливом трансформаційних змін у суспільстві та характеризується схильністю до деформацій. Емпіричні дані вказують на недостатній рівень правових знань, низьку довіру до судових і правоохоронних органів, домінування страху покарання як мотиву правомірної поведінки, а також поширеність установок, що допускають можливість обходу закону заради власної вигоди, що свідчить про прояви правового нігілізму та соціально-правового цинізму [4].

Водночас дослідження індивідуальної правосвідомості демонструють, що її деформація перебуває у прямій залежності з протиправною поведінкою та посилюється під впливом об'єктивних дестабілізуючих чинників: економічної кризи, безробіття, бідності, інфляції, а також війни, загрози життю й безпеці, корупції та соціальної несправедливості, які формують напруженість і зневіру у правових механізмах захисту [5].

Дослідження правосвідомості публічних службовців засвідчують, що її рівень визначається комплексом когнітивних, ціннісних та етико-поведінкових компонентів (знання права, здатність до правового аналізу, відповідальність, дотримання етичних стандартів, відмова від зловживань і корупції). Встановлено, що зниження сформованості цих компонентів у процесі професійної кар'єри підвищує ризик правопорушень, які найчастіше проявляються у формах корупції, зловживання повноваженнями та порушення процедурних норм [9].

У цьому контексті Приймак В. А. антикорупційне правове регулювання систематизує за статусом суб'єктів (вищі органи влади, спеціалізовані антикорупційні, правоохоронні та органи військового управління), правовою природою засобів (обов'язки, заборони, обмеження, санкції), формою їх реалізації (норми, правозастосовні акти, юридичні факти) та характером впливу (матеріальні й процесуальні). Органи військового управління як підсистема сектору безпеки і оборони функціонують на засадах безперервності, єдиноначальності та дискреційних повноважень, що зумовлює необхідність розгляду системи запобігання корупції в них як комплексного інституційно-змістового механізму [6].

Окремі дослідження, присвячені діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП), окреслюють типові корупційні ризики у процедурах подання та розгляду заяв про відстрочку від мобілізації, зокрема безпідставні відмови в прийнятті чи реєстрації документів та зловживання під час прийняття рішень. Аналіз нормативно-правового регулювання й судової практики засвідчує, що дискреційність посадових осіб за недостатнього контролю створює умови для інструменталізації службових повноважень, що актуалізує посилення правових гарантій і прозорих процедур захисту прав військовозобов'язаних [3].

В умовах соціальної нестабільності, економічної кризи та інституційної слабкості держави корупція набуває системного характеру й дедалі частіше вражає самі органи, покликані забезпечувати закон-

ність. Така ситуація не лише підриває довіру до влади й принцип верховенства права, а й свідчить про глибшу проблему – деформацію правової свідомості, за якої протиправна поведінка поступово нормалізується, а корупційні практики сприймаються як допустимий або навіть ефективний спосіб досягнення цілей [8].

Мега статі – теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження деформації правової свідомості військовослужбовців як психологічного чинника їх схильності до корупційної поведінки.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь військовослужбовці, яких було розподілено на дві групи залежно від наявності досвіду залученості до корупційних практик. До першої групи увійшли особи з відповідним досвідом, у кількості 28 осіб, до другої, військовослужбовці, які не мали такого досвіду у кількості 38 осіб. Загальна чисельність вибірки становила 66 осіб. Для емпіричного вивчення особливостей правосвідомості застосовувався психодіагностичний інструментарій – опитувальник «Ставлення до права» результати якого наведені в таблиці 1.

Результати дослідження свідчать про наявність статистично значущих відмінностей між групами за окремими видами ставлення до права.

У військовослужбовців з досвідом корупційної залученості зафіксовано значно вищі показники правового реалізму (7.33 ± 0.49) порівняно з групою без корупційного досвіду (3.54 ± 0.21), $t = 7.11$ при $p \leq 0.001$. Підвищений рівень правового реалізму відображає схильність сприймати право не як самодостатню цінність і моральний імператив, а як функціональний інструмент, ефективність якого оцінюється залежно від конкретних обставин, вигоди чи доцільності.

У психологічному плані це може означати переорієнтацію з внутрішнього нормативного контролю на ситуативно зумовлені стратегії поведінки. Правові норми в такому випадку розглядаються як гнучкі правила, які можуть інтерпретуватися, обмежуватися або ігноруватися залежно від контексту, рівня контролю та можливих наслідків. Подібна прагматизація правосвідомості знижує абсолютність вимоги дотримання закону й допускає варіативність поведінки в межах особистісно прийнятної вигоди.

Крім того, підвищений правовий реалізм може бути пов'язаний із розвитком когнітивних механізмів виправдання, коли суб'єкт не заперечує існування правових норм, але інтерпретує їх як умовні та такі, що підлягають корекції з огляду на «реальні обставини». У такій моделі право втрачає морально-ціннісне підґрунтя і трансформується в регулятивний ресурс, яким можна оперувати відповідно до власних інтересів. Це створює психологічне підґрунтя для толерантності до порушень і узгоджується з даними щодо деформації моральних установок у групі з корупційним досвідом.

У групі без корупційного досвіду виявлено вищі показники правового скептицизму (2.62 ± 0.29) порівняно з групою військовослужбовців з корупційним досвідом (1.45 ± 0.17), $t = 3.48$ при $p \leq 0.01$. Це може означати раціонально-аналітичне ставлення до правової системи, без заперечення її цінності. Така позиція відображає рефлексивність і здатність розрізняти ідеальну модель права та його практичну реалізацію, що не обов'язково пов'язане з правопорушеннями.

Показники правового конформізму вищі у військовослужбовців з корупційним досвідом (2.53 ± 0.28) порівняно з другою групою (1.89 ± 0.23), що не мають такого досвіду, однак відмінності статистично незначущі. Це може вказувати на орієнтацію на групові норми та професійне середовище, що потенційно пов'язано з феноменом корупційного корпоративізму, коли поведінка регулюється не формальним правом, а неформальними правилами колективу.

Більш виражений правовий цинізм спостерігається у групі військовослужбовців з корупційним досвідом (-3.17 ± 0.39) порівняно з групою без досвіду (-2.38 ± 0.28), однак статистично значущих відмінностей не встановлено. Вищі показники правового цинізму у військовослужбовців з корупційним досвідом можуть свідчити про недовіру до справедливості правових норм та сприйняття їх як декларативних або вибіркових. Це створює психологічне підґрунтя для раціоналізації неправомірної поведінки.

Показники правового фетишизму вищі (менш негативні) у групі військовослужбовців без корупційного досвіду (-6.74 ± 0.36) порівняно з першою

Таблиця 1

Показники видів ставлення до права у військовослужбовців з різним досвідом залученості до корупційних практик

Види ставлення до права	Мають корупційний досвід	Не мають корупційного досвіду	t	p
Правовий реалізм	7.33 ± 0.49	3.54 ± 0.21	7.11	0.001
Правовий скептицизм	1.45 ± 0.17	2.62 ± 0.29	3.48	0.01
Правовий конформізм	2.53 ± 0.28	1.89 ± 0.23	1.77	–
Правовий цинізм	-3.17 ± 0.39	-2.38 ± 0.28	1.65	–
Правовий фетишизм	-7.85 ± 0.47	-6.74 ± 0.36	1.87	–
Правовий інфантилізм	1.86 ± 0.18	2.36 ± 0.37	1.22	–
Правовий ідеалізм	-4.08 ± 0.31	-6.73 ± 0.52	4.38	0.001
Правовий нігілізм	-3.77 ± 0.19	-2.85 ± 0.27	2.12	0.05

групою (-7.85 ± 0.47), проте відмінності не є статистично значущими. Це свідчить про відсутність надмірної абсолютизації права та збереження реалістичного ставлення до його функцій.

Вищі показники правового інфантилізму зафіксовано у військовослужбовців без корупційного досвіду (2.36 ± 0.37), однак різниця не досягає рівня статистичної значущості. Таки результати правового інфантилізму у групі без корупційного досвіду можуть відображати більшу орієнтацію на зовнішні норми та очікування.

Статистично значущі відмінності встановлено за шкалою правового ідеалізму: у військовослужбовців без корупційного досвіду показники значно більші (-6.73 ± 0.52) порівняно з групою з корупційним досвідом (-4.08 ± 0.31), $t = 4.38$ при $p \leq 0.001$. Це свідчить про сприйняття права як моральної цінності, орієнтацію на справедливість, законність і нормативність поведінки. Такий тип правосвідомості пов'язаний із внутрішнім прийняттям правових норм.

У військовослужбовців з досвідом корупційних практик зафіксовано більш виражений правовий нігілізм (-3.77 ± 0.19) порівняно з другою групою (-2.85 ± 0.27), $t = 2.12$ при $p \leq 0.05$, що вказує на схильність до заперечення значущості правових норм. Більш виражений правовий нігілізм, відображає тенденцію до зниження суб'єктивної значущості правових норм та скептичного ставлення до їх обов'язковості. Така позиція може проявлятися у сприйнятті права як формальної, декларативної або вибірково застосовуваної системи регуляції, яка не має внутрішньої моральної цінності. У психологічному вимірі правовий нігілізм пов'язаний із послабленням внутрішніх нормативних обмежень, зниженням рівня правової ідентифікації та дистанціюванням від принципу законності як особистісно значущого орієнтира.

Подібна установка може виконувати функцію когнітивної раціоналізації, тобто слугувати механізмом внутрішнього виправдання неправомірних дій через перекидання відповідальності на «систему», обставини або недосконалість правових інститутів. У цьому контексті правовий нігілізм не лише відображає ставлення до права, але й виступає психологічною передумовою толерантності до порушень, оскільки зменшує інтенсивність морального конфлікту між особистою вигодою та вимогами правових норм.

Отже, отримані результати засвідчили наявність істотних відмінностей у структурі правосвідомості військовослужбовців залежно від досвіду залученості до корупційних практик, що свідчить про її часткову деформацію у групі з корупційним досвідом. Виявлені особливості вказують на трансформацію нормативно-ціннісних орієнтирів і зміну характеру правової регуляції поведінки.

Військовослужбовці з досвідом корупційної залученості демонструють поєднання підвищеного правового реалізму та більш вираженого правового нігілізму, що відображає інструменталізацію права, зниження його внутрішньої нормативної значущості та схильність розглядати правові норми як ситуативно застосовувані. Така конфігурація показників свідчить про ослаблення ціннісного прийняття права та зміщення акценту з внутрішнього морального контролю на прагматичні міркування.

Натомість військовослужбовці без корупційного досвіду характеризуються більш вираженим правовим ідеалізмом у поєднанні з рефлексивним ставленням до функціонування правової системи, що відображає збереження нормативно-ціннісної моделі правосвідомості.

Тенденції до підвищеного правового конформізму та цинізму у групі з корупційним досвідом можуть свідчити про вплив професійного середовища й неформальних групових норм, які поступово витісняють формально-правові регулятори поведінки.

Висновки. Особливості правової свідомості військовослужбовців пов'язані з їхнім досвідом залученості до корупційних практик. Виявлені відмінності свідчать про наявність деформацій у нормативно-ціннісній сфері осіб із корупційним досвідом, що проявляються в інструментальному сприйнятті права, послабленні його внутрішньої значущості та схильності до знецінення регулятивної ролі правових норм. Натомість у військовослужбовців без такого досвіду зберігається більш інтегрована модель правосвідомості, заснована на нормативному прийнятті права та рефлексивному ставленні до його функціонування. Таким чином, корупційна залученість пов'язана з деформацією правосвідомості, що проявляється у зниженні її ціннісно-нормативної складової та переорієнтації на інструментально-ситуативну модель правового мислення, яка створює психологічні передумови для виправдання та відтворення неправомірної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костюк І. Детермінанти протиправної поведінки у військовому середовищі. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 69-80 DOI: <https://doi.org/10.33270/03243502.69>
2. Ларіонова І.Т. Психологічні особливості корупційної поведінки правоохоронців (на прикладі військовослужбовців НГУ): дис. ... док. філ. за спец. 053 «Психологія»: Харків, 2023. 217 с.
3. Левкун Т. В. Механізми запобігання корупційним проявам при вирішенні питання про надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації (в контексті взаємодії адвокатури із ТЦК та СП). *Наукові перспективи. СЕРІЯ «Державне управління»*. 2024. № 7(49). С. 397-411 DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-7\(49\)-397-411](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-7(49)-397-411)
4. Марусяк Т. С. Правосвідомість молоді у сучасному українському суспільстві: емпіричний вимір. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2021. Вип. 15. С. 35-47. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2021.15.03>
5. Пархоменко Н.М., Тимошенко В.І. Детермінанти та наслідки деформації індивідуальної правосвідомості за негативних умов сучасного світу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 81, Ч. 1. С. 81-87. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.12>

6. Приймак В. А. Організаційно-правові засади запобігання корупції в органах військового управління дис. ... док. філ. за спец. 081 «Право» Київ, 2024. 261 с.
7. Резнік О. М., Горобець Н. С. Корупційні ризики залучення та використання міжнародної допомоги у сфері безпеки і оборони України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 507–512. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.86>
8. Тимошенко В. І. Індивідуальна правосвідомість і можливості реалізації ідеї верховенства права. *Соціологія права: науково-практичний журнал*. 2015. № 3-4. С. 85–89. URL: <http://www.soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2015/3-4/18.pdf> (дата звернення 21.02.2026)
9. Хаджирадева С., Доценко Т. Правосвідомість в контексті розвитку професійно-службової кар'єри публічних службовців в умовах реформування державного управління. *Аспекти публічного управління*. 2023. Том 11 №4. С. 74-81. DOI: <https://doi.org/10.15421/152355>
10. Binetti M. N. Far from Home: The Impact of Corruption on Tactical Military Effectiveness. *Journal of Global Security Studies*. 2024. Vol. 9. №. 4. P. 1-21. DOI: <https://doi.org/10.1093/jogss/ogae044>

Дата першого надходження статті до видання: 19.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026